

LA CACERA DE BRUIXES A CATALUNYA I EL SEU CONTEXT EUROPEU

Agustí Alcoberro

Entre 1450 i 1750, la major part de regions d'Europa van conèixer diverses onades repressives que hem convingut a anomenar la cacera de bruixes. Els càlculs més ponderats apunten la xifra de 110.000 persones processades i de no menys de 60.000 execucions. Les víctimes van ser, arreu, molt majoritàriament dones pobres, sovint velles, que vivien soles. Els processos judicials van ser incoats, en la majoria d'ocasions, per tribunals locals, instigats pel fanatisme popular.

A Catalunya, l'historiador Joan Reglà va avançar, ja fa alguns anys, la xifra de 400 execucions –una quantitat que semblen confirmar, potser fins i tot a l'alça, els processos locals que han estat publicats darrerament-. Tot i que s'han documentat processos als segles XV i XVI –alguns particularment cruentos, com els protagonitzats a les comarques de Tarragona per l'endevinaire Malet a mitjan de la setzena centúria-, la repressió va prendre un caire generalitzat i massiu durant el període 1616-1622. D'aquesta manera, la dinàmica de la cacera de bruixes al Principat pren, en els seus inicis i desenvolupament, una característiques molt similars a les d'aquelles regions d'Europa on el fenomen va ser particularment intens. Se'n diferencia, però, per l'aturada brusca –i gosaríem afirmar que definitiva- dels processos, que es produeix aquell darrer any.

El cas català resulta també destacable pel seu caràcter d'excepcionalitat en el si de la Monarquia Hispànica. Com ha estat remarcat per diversos historiadors, als regnes hispànics –com també en alguns estats d'Itàlia- els processos van ser escassos i, en general, incruents. En tot cas, a la Corona de Castella, els processos van ser aturats en sec a partir de 1614 –amb una sola excepció local coneguda: la de Pancorvo (Burgos), on el 1621 van ser cremades vuit persones-. Com ha assenyalat l'historiador Gustav Henningsen, des d'aquella data la Inquisició va prendre una actitud ferma contra la persecució de les suposades bruixes; el nou tarannà era fruit del debat sorgit al si del Sant Ofici com a conseqüència de l'inici dels processos de Zugarramurdi i Urdax.

No és possible plantejar una explicació global prou satisfactòria del fenomen de la cacera de bruixes. Esmementem, però, alguns dels factors que han de ser tinguts en consideració. D'una banda, les dues grans onades repressives a Europa –la de la segona meitat del segle XV i la del llarg segle XVII- vénen a coincidir amb etapes de crisi econòmica i de conflictivitat social. Per contra, el període 1520-1580,

caracteritzat per una forta expansió arreu, és, en general, força incruent –amb la gairebé única excepció catalana-.

D'altra banda, la història del clima qualifica el segle XVII com una "petita edat glaciària", caracteritzada per uns hiverns llargs i freds i uns estius frescos i humits, i per la presència sovintejada de fenòmens atmosfèrics excepcionals. En molts casos, la cacera de bruixes es va desencadenar després de greus tempestes que malmeteren les collites. El Principat n'és un exemple paradigmàtic, ja que la persecució va atènyer el seu punt culminant després dels aiguats de la tardor de 1617 –l' "any del diluvi", segons les cròniques coetànies-.

A un altre nivell, ha estat remarcat el creixent clima d'intolerància de les societats europees de la segona meitat del segle XVI i del XVII. Aquest nou clima va ser el resultat de la imposició dels nous dogmes sorgits de les diverses Reformes cristianes. Però també va ser atiat pels naixents estats moderns, que arreu tendiren a la uniformització –religiosa i cultural- dels seus vassalls. En aquestes circumstàncies, l'heterodòxia i la diferència, podien ser percebudes simplement com a dissidència i, doncs, com a delictes.

Però la cacera de bruixes només va ser possible –com han remarcat, entre d'altres, Hennigsen i Brian P. Levack- mitjançant la construcció i la difusió del concepte acumulatiu de la bruixeria. Aquest procés s'inicià ja al segle XIII i suposà el qüestionament del pensament tradicional de l'Església, segons el qual l'únic i indefugible poder terrenal és la divina providència. Enfront d'aquesta visió, sant Tomàs d'Aquino i altres teòlegs afirmaren la capacitat d'actuació terrenal del diable i la possibilitat d'establir relacions sexuals entre homes i dimonis. Per aquesta via, progressivament, la fetillera medieval, més o menys inofensiva, donà pas a una altra figura, força més inquietant. Havia nascut la bruixa, membre d'una secta universal presidida pel diable, que conspira contra la cristiandat mitjançant la comissió de tota mena de delictes reprovables –destrucció de collites, morts d'infants i d'animals, etc.-

El concepte acumulatiu de la bruixeria es trobava ja plenament definit a la segona meitat del segle XV, quan es produí la primera gran onada repressiva. Va ser explicitat –i àmpliament divulgat- en un llibre escrit per dos perseguïdors: el *Malleus Maleficarum* (Martell de bruixes) dels dominicans alemanys Heinrich Kramer i Jakob Sprenger; aquesta obra, impresa el 1486, va tenir trenta reedicions fins al 1520.

Tot i que la literatura sobre el tema resulta ingent, ens permetem esmentar tres obres singulars, publicades en els primers anys de la segona gran onada repressiva. D'una banda, la *Démonomanie des sorciers* (1580) del prestigiós jurista i pensador polític Jean Bodin

suposà un salt qualitatiu en la percepció de la bruixeria. Bodin parteix essencialment d'arguments jurídics i qualifica la bruixeria com una amenaça a l'ordre polític i social. D'altra banda, la *Disquisitionum Magicarum* (1593) del jesuïta Antonio Delrío forní arguments teològics profunds –i el prestigi que podia emanar d'un membre de la Companyia- a la cacera. Finalment, el *Compendium Maleficarum* (1608) del frare Francesco Maria Guazzo aplega un gran nombre d'il·lustracions dels suposats actes de les bruixes, cosa que en facilità la difusió fins i tot entre els sectors il·letrats.

Tanmateix, la cacera de bruixes va ser sempre un fet intermitent i deslocalitzat. Hi jugaren un paper important fenòmens com la rumorologia, la imitació del que feien altres comunitats o la instigació per part d'individus que en volien treure profit econòmic. Enlloc no existí una institució permanent que vetllés per la seva extirpació –a la manera del combat contra el luteranisme protagonitzat per la Inquisició-. Arreu els processos tingueren un caràcter episòdic, sovint brutal, però acabaren apagant-se per pur esgotament col·lectiu, sense haver suposat l'establiment d'una nova rigidesa moral.

L'excepcionalitat catalana en el si de la Monarquia Hispànica hauria de ser objecte d'una reflexió més aprofundida. Mentre la Inquisició castellana acabava d'enterrar els processos de Zugarramurdi i Urdax, i s'afanyava a aturar les noves causes instruïdes a Biscaia, Guipúscoa i Galícia –però no arribava a temps a fer-ho a Pancorvo, com ja hem esmentat-, desenes de viles i llocs del Principat i dels comtats de Rosselló i Cerdanya endegaven uns processos macabres. Es podrà adduir, com feren alguns coetanis, una manca de coratge per part de les autoritats civils i eclesiàstiques, i en particular de la Inquisició de Barcelona. Però cal no negligir la important autonomia dels consells municipals, i el relativament menor marge de maniobra de la Inquisició a Catalunya, un tribunal que sempre provocà recels entre les institucions del país.

La repressió durant els segles XV i XVI

El document català més antic del qual tenim constància que expressa ja el concepte acumulatiu de la bruixeria és de 1424. Es tracta de les capitulacions de la Vall d'Àneu. En ell s'afirma que "en la dita vall s'hagin comesos crims molt enormes envers Déu", tots ells característics ja de la nova bruixeria: l'aplec de bruixes, l'adoració del dimoni, l'assassinat d'infants... Altre tant expressà Jaume Roig a l'Espill o Llibre de les dones, escrit vers 1460. Segons el poeta valencià, "Moltes n'han mortes / en foc cremades, / sentenciades / ab bons processos / per tals excessos / en Catalunya". Sembla, doncs, que la primera onada repressiva es produí també al Principat, en especial a les comarques del Pirineu, on coneixem alguns processos judicials.

El 1548 s'inicià una segona onada repressiva que afectà diverses viles de les comarques meridionals com Tortosa, Tarragona, Reus, Montblanc, Valls i Sitges. Va ser instigada per Joan Malet, un morisc natural de Flix que afirmava ser endevinaire o saludador, és a a dir, que disposava de coneixements per poder descobrir les bruixes. En el cas de Reus, Malet va ser cridat pel mateix consell municipal, en conèixer la seva actuació en altres localitats veïnes. La seva manera de fer queda reflectida en aquesta deliberació del consell: "que per demà dematí tanquen tots los portals i que facen crida que tothom, així hòmens com dones, isquen a ses portes, i que lo dit Malet ab lo senyor batlle i jurats ab un escrivà que facen lo dit examen cercant tota la vila. I així los hòmens com dones que denunciàrà ésser bruixes o metzineres lo dit Malet que les escriguen, i après d'ésser escrites que a instància de la universitat sien preses".

A Tarragona, on van ser executades diverses dones, el consell municipal s'enfrontà a l'arquebisbe, Girolamo Doria, que havia ordenat l'alliberament d'algunes de les encausades. El cas va passar a mans de la Inquisició de Barcelona, que va condemnar a mort, si més no, trenta-tres dones. El procés, però, va fer un tomb radical l'abril de 1549, quan la Suprema va decidir enviar un inspector per fer-se càrrrec de les causes. En els mesos següents, les detingudes van ser alliberades. Malet, per la seva banda, va ser executat a Barcelona el 2 de juliol. Els fets degueren commocionar l'opinió pública catalana, fins al punt que van ser recollits en un romanç de cec: les Cobles ara novament fetes sobre la mort d'en Malet.

Per les seves mateixes característiques, aquesta onada repressiva, focalitzada a les comarques de Taragona, prefigura ja la gran recruada de començament del segle XVII. En els anys següents, i en especial a partir de 1575, tenim constància de diversos processos

judicials, que per primera vegada abasten ja àrees geogràfiques molt diverses.

La cacera de bruixes de 1616-1622

El 1616, un altre endevinaire, Cosme Soler, «labrador, natural del mas de Tarragona, obispado de Urgel», motiu pel qual era conegut com a Tarragó, va començar a actuar a les comarques de la Franja i de Ponent. Detingut per la Inquisició el 20 de maig de 1617, va confessar que per les seves denúncies havien estat executades dotze dones. Tanmateix, la Inquisició l'alliberà uns dies després ordenant-li "que de aquí en adelante no ussasse de las cosas que hasta aquí tenía confessadas en materia de reconocer brujas ni lo enseñase a nadie, so pena que sería castigado con todo rigor".

Però la repressió es generalitzà després dels aiguats de novembre 1617, que produïren grans malvestats arreu del país: desbordament de rius, llevantades que arribaren a amenaçar la mateixa ciutat de Barcelona, enderrocament de cases, ponts, molins i torres de defensa... Aquell "any del diluvi" disposa d'una abundantíssima documentació local –que ha estat estudiada per Mariano Barriendos-, i fins i tot va donar lloc a impresos publicats en ciutats tan distants com Sevilla i París.

En aquest nou context, Tarragó tornà a la càrrega, i en els mesos següents protagonitzà una imposant onada de detencions i execucions que afectà les comarques centrals del país. No estava sol. Coneixem el cas de Llorenç Calmell, que denuncià unes dues-centes dones als comtats de Rosselló i Cerdanya, vint de les quals, si més no, van ser penjades.

La repressió es generalitzà arreu. A la comarca d'Osona –que compta amb els estudis d'Antoni Pladevall i de Lluís Orriols- van ser executades, que sapiguem, més de trenta bruixes; destaca el cas de Viladrau, un poble que aleshores devia tenir entre setanta-cinc i vuitanta cases, on van ser penjades catorze dones. Al Vallès -estudiat per Raimundo García Carrera- tenim constància de l'execució de més de vint bruixes. La geografia de la repressió està documentada també a les comarques de la Garrotxa, el Ripollès, la Selva, el Berguedà, Bages, el Penedès i Anoia. En tot cas, és probable que molts processos locals hagin desaparegut, per la qual cosa resulta inviable establir una geografia definitiva de la repressió, com ha assenyalat Núria Sales. No sembla que afectés de manera significativa, però, la Catalunya Nova.

Ja hem avançat la xifra de quatre-centes víctimes, proposada per Joan Reglà. Un text coetani, de maig de 1620, eleva força més el

nombre de víctimes: "se entiende aber ahorcado más de mil personas por brujas de poco tiempo a esta parte". Tanmateix, és probable que es tracti d'una exageració, ja que aquest document va ser escrit en l'entorn de la Inquisició de Barcelona i tenia com a objectiu forçar un canvi d'actitud per part d'aquest tribunal.

Efectivament, tots els processos que hem esmentat van respondre a iniciatives dels consells municipals, i van ser endegats per tribunals locals, baronials o reials. Arreu, les primeres detencions van ser instigades per endevinaires o saludadors que havien estat cridats –i pagats– per les viles i llocs. Després, la pràctica de la tortura s'encarregà de confirmar els delictes de què eren acusades i d'eixamplar el nombre de processades –tot i que no mancaren tampoc testimonis disposats a declarar en contra d'elles–. Només se'n pogueren alliberar les processades que aconseguiren que la seva causa fos evocada per la Inquisició. Aquest va ser el cas d'Eulàlia Úrsula, l'única de les empresonades al Vallès que obtingué la llibertat; Eulàlia, que aleshores tot just tenia divuit anys, va ser condemnada a mort, però va assolir passar a la jurisdicció del Sant Ofici l'octubre de 1621, i fou alliberada al cap de pocs dies.

Els "defensors de les bruixes". La fi de la repressió

Per les seves mateixes dimensions, la cacera de bruixes hagué de generar dubtes morals i problemes d'ordre públic. Tanmateix, el primer memorial contra la cacera de bruixes va haver d'esperar fins al 10 de gener de 1619. El redactà el jesuïta Pere Gil, que aleshores era rector del Col·legi de Betlem, qualificador de la Inquisició de Barcelona i confessor del mateix lloctinent, duc d'Alburquerque. Pere Gil va ser una personalitat intel·lectual de gran talla. Escriví diverses obres morals i una Història de Catalunya en tres volums, el primer dels quals –editat per Josep Iglésies– constitueix una descripció geogràfica del Principat de gran interès. També traduí al català la Imitació de Crist de Tomàs Kempis.

El memorial de Pere Gil sol·licitava del lloctinent i de la Reial Audiència "que se proceda con grande cautela y madurez en respecto de las brujas, porque se presume, y casi es cierto, que algunas d'ellas son inocentes; y si ay de culpables, como son ciegas y engañadas del demonio por su daño y perdición d'ellas, las más o muchas d'ellas no merecen pena de muerte". Tot seguit al·legava quinze raons contra la validesa jurídica dels processos oberts –entre d'altres, la inicuitat de les detencions, la invalidesa de les tortures com a pràctica provatòria i la manca de valor jurídic i moral de les proves utilitzades pels endevinaires–. Tanmateix, el memorial de Pere Gil va ser respost, punt per punt, per un jutge de la cancelleria reial de Perpinyà, que justificà la validesa dels processos.

En tot cas, cal esperar al 15 de maig de 1620 per veure un decidit canvi d'actitud per part de la Inquisició. En una nota marginal al procés de Margarida Olivera, de Montornès del Vallès, que va ser alliberada, algú va anotar que la gravetat dels processos realitzats a Catalunya "á venido del poco caso que la Inquisición á hecho d'estos delictos; que si se ubiera metido el Santo Oficio en ello desde sus principios, se ubieran atajado muchos daños y muertes que han padeçido sin culpa (a lo que se cree) las dichas personas ahorcadas, o las más d'ellas, y que si en esto no se pone presto remedio creçerán cada día los dichos daños". Cinc mesos després, el 7 de novembre, Felip III proposava en una carta al duc d'Alcalá "conceder perdón general a los que huvieren incurrido en este pecado, por ser tantos, para castigar a los que reincidieren después con mayor rigor".

La resolució del cas es dilatà encara un any, probablement a causa de la mort de Felip III. El 14 de novembre de 1621 Felip IV ordenà la realització d'una enquesta als bisbes de Catalunya al voltant de dues qüestions: d'una banda, si calia publicar un perdó general; d'altra banda, si semblava convenient que la Inquisició evoqués tots els processos oberts.

Les respostes van arribar entre el 31 de desembre de 1621 i el 12 de març de 1622. Quatre bisbes –els de Tortosa, Urgell, Solsona i Elna– es mostraren favorables a l'indult; només dos –els Lleida i Vic– justificaren la continuació dels processos. Per la seva banda, el bisbe de Barcelona Joan Sentís –que més endavant havia d'esdevenir lloctinent– defensà la llibertat sota fiança de les encausades i el seu desterrament dels pobles on havien estat processades.

L'evocació dels processos per part de la Inquisició va ser defensada pels bisbes de Tortosa i Urgell. S'hi oposaren, però, els de Lleida i Vic. Els altres quatre que respongueren l'enquesta van optar per una opció més matisada: consideraven convenient l'evocació sempre que fos aprovada en Cort general de Catalunya –una qüestió que Joan Sentís considerava fàcil d'obtenir, però que, evidentment, des de la perspectiva reial implicava valorar els riscos polítics d'una convocatòria de Cort–.

El resultat de l'enquesta degué ésser definitiu. Com ha assenyalat Víctor Ferro, el 1622 s'acordà l'evocació general de tots els casos. Però la institució que se'n féu càrrec no va ser la Inquisició, sinó l'Audiència Reial, el tribunal superior de Catalunya. Immediatament, l'Audiència decidí l'alliberament de totes les encausades. Aquesta mesura resultà definitiva. Quan el 1627 s'inicià un nou procés a Vilanova de la Barca (Segrià), l'Audiència imposà de nou el mateix criteri –com explicà el jurista Francesc Ferrer i Nogués en una obra

publicada el 1629-. Encara que tard, l'actuació combinada de la Inquisició de Barcelona i de l'Audiència Reial havia posat fi a la cacera de bruixes a Catalunya. Finalment, el Principat es deslliurava d'una dinàmica que, malauradament, continuà produint víctimes arreu d'Europa.

Agustí Alcoberro
Universitat de Barcelona